

Encarnación Bas
V. Pérez de Guzmán
J. Francisco Trujillo

L'educació social davant el tràfic d'éssers humans. Nou àmbit d'acció?

Recepció: 12-02-2018 / Acceptació: 25-04-2018

Resum

En aquest text plantejem una realitat i fenomen social que ha anat adquirint noves i dramàtiques dimensions, ens referim al tràfic d'éssers humans, que afecta cada vegada més a un major nombre de dones i nenes, però també homes i nens, de nombrosos països, inclòs Espanya, com a país receptor en la captació i tràfic de persones espanyoles. Ens qüestionem sobre les funcions que ha d'exercir l'educació social com a titulació i pràctica professional, així com les respostes que es poden donar a aquest drama humà en els diferents àmbits en què es desenvolupa. Perquè aquesta nova esclavitud del segle XXI és un atemptat als drets humans, davant del qual no podem romandre impassibles ni immòbils des de l'educació social, ni ésser còmplices per deixadesa de les nostres responsabilitats com a persones ni com a professionals de la intervenció socioeducativa. Els informes i conclusions de nombrosos organismes internacionals i nacionals destaquen el paper de l'educació com un instrument fonamental per acabar amb aquesta xacra.

Paraules clau

Educació social, Àmbits, Tràfic d'éssers humans, Dones, Nenes, Drets humans

La educación social ante la trata de seres humanos.

¿Nuevo ámbito de acción?

En este texto planteamos una realidad y fenómeno social que ha ido adquiriendo nuevas y dramáticas dimensiones, nos referimos a la trata de seres humanos, que afecta cada vez a mayor número de mujeres y niñas, pero también a hombres y niños, de numerosos países, incluido España, como país receptor en la captación y tráfico de personas españolas. Nos cuestionamos acerca de las funciones que debe desempeñar la educación social como titulación y práctica profesional, así como las respuestas que se pueden dar a este drama humano en los diferentes ámbitos en los que se desarrolla. Porque esta nueva esclavitud del siglo XXI es un atentado a los derechos humanos, ante el que no podemos permanecer impasibles ni inmóviles desde la educación social, ni ser cómplices por dejación de nuestras responsabilidades como personas ni como profesionales de la intervención socioeducativa. Los informes y conclusiones de numerosos organismos internacionales y nacionales destacan el papel de la educación como un instrumento fundamental para terminar con esta lacra.

Palabras clave

Educación social, Ámbitos, Trata de seres humanos, Mujeres, Niñas, Derechos humanos

Social Education and Human Trafficking. A new field of action?

In this text we engage with a social phenomenon that has recently been seen to assume new and increasingly dramatic dimensions: human trafficking, which affects an ever greater number of women and girls, and also men and boys, in many countries, including Spain, as a receiving country in the capture and trafficking of people. We ask a number of questions about the functions that professional training in and the professional practice of social education should be performing, and consider some of the responses that can be made to this human drama in the different areas in which it is taking place. This new 21st-century of slavery is a grave assault on human rights, towards which social education cannot remain impassive or immobile: we must not abet the trafficking by neglecting our responsibilities as human beings and as professional practitioners of socio-educational intervention; indeed, the reports and the conclusions of numerous national and international organizations highlight the fundamental role of education in the task of eradicating this evil.

Keywords

Social education, Areas, Human trafficking, Women, Girls, Human rights

Com citar aquest article:

Bas Peña, E.; Pérez de Guzmán Puya, V.; Trujillo Herrera, J. F. (2018). L'educació social davant el tràfic d'éssers humans. Nou àmbit d'acció? *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 68, 26-43

▲ Introducció sobre el camp professional de l'educació social

En els últims anys s'ha anat avançant en el desenvolupament de línies de recerca i professionalització sobre els processos de construcció, implementació i gènesi de l'educació social, tant a nivell estatal com internacional. Els nous camps i àmbits han anat generant, al seu torn, noves línies i propostes teòriques per al debat, la reflexió i la confrontació des del camp investigador, així com també des del camp professionalitzador i, per descomptat, des de la pròpia intervenció socioeducativa. Les mirades a “les realitats canviants de construcció” de l'educació social, en el seu sentit ampli, s'han anat realitzant atenent a l'abordatge de fenòmens com el tràfic d'éssers humans, des de diverses perspectives, paradigmes o enfocaments. Ens trobem, re-trobem, amb una realitat/àmbit (tràfic d'éssers humans) que des de l'educació social es contempla com un problema social i educatiu a resoldre, que necessita respostes a través del discurs acadèmic i de les intervencions socioeducatives.

L'educació social no està, ni ho ha estat, absent en aquest tipus de drames i misèries humanes, perquè afecta persones en diferents situacions de desavantatge social, discriminacions, abusos a menors, violència contra les dones i les nenes de manera prioritària... Es planteja, per tant, la necessitat de donar respostes des de propostes educatives integrals, incloses en les polítiques socials i educatives que contemplin, d'acord amb les directrius internacionals i nacionals, intervencions tant en el pla acadèmic (inclusió en la formació de professionals i recerques des de diferents àrees de coneixement sobre les seves causes i conseqüències), com en l'acció professional en diferents contextos i col·lectius (informació, conscienciació, prevenció, reincorporació, acompanyament...), davant d'aquests fets que suposen un atemptant als drets humans.

L'educació social és disciplina, és professió-ocupació i és pròpiament intervenció socioeducativa, és acció. Des d'aquesta triple paritat anem recorrent amb dades i apunts què hi ha que sigui propi de l'àmbit educatiu i què hi ha que sigui propi de l'àmbit d'intervenció socioeducativa. Recordant els nostres orígens i àmbits, al nostre país, l'educació social, com ja s'ha argumentat una munió de vegades, neix com a conseqüència de la integració de tres tradicions ocupacionals (Julià, 1998; March, 1998): animació sociocultural, educació d'adults i educació especialitzada, àmbits d'actuació que recollirà el Reial Decret de 1420/1991. Així doncs, des del seu reconeixement legal, com a titulació, forma part de les professions socials, amb una perspectiva eminentment educativa.

Així mateix, és important subratllar la definició que realitzen Castillo i Cabrerizo (2011) sobre el terme d'àmbit, dins dels processos d'intervenció socioeducativa, on assenyalen que concebem per àmbits d'intervenció socioeducativa tots els col·lectius, persones, llocs o contextos en els quals,

L'educació social és disciplina, és professió-ocupació i és pròpiament intervenció socioeducativa

per les seves característiques, són apropiats per a desenvolupar alguna acció socioeducativa. Així mateix, a continuació, desenvolupen la idea sobre el camp professional: “És tan ampli com la gran varietat d'àmbits i col·lectius de població als quals s'adrecen les seves actuacions socioeducatives” (p. 3).

D'altra banda, Martínez (1995), en el marc del I Congreso Estatal del Educador Social, aporta la idea que “només definicions obertes, dinàmiques i canviants podran retre comptes, no només de les realitats socials complexes, dinàmiques i canviants, sinó també de ‘marcs’ referencials igualment oberts” (p. 15).

Els qui exerceixen una professió, en el nostre cas, l'educació social, actuen en un espai que modifiquen amb les seves accions, transformant els seus significats i les situacions que hi tenen lloc. Aquestes accions generen canvis en el context en les seves dimensions econòmiques, polítiques, socials i culturals, d'aquí que en estudiar el procés de professionalització de les professions es vegin implicades variables de diversa naturalesa que expliquen, promouen i permeten comprendre-ho.

Hi podem sumar la idea exposada per Petrus (1995):

“Una educació que ens ajudi a comprendre la realitat social, i l'educació social tindrà un especial protagonisme a l'hora de fer realitat la utopia de la cohesió social, atès que treballa amb persones, amb ciutadans de dret i de fet” (p. 37).

Des de fa molts anys, el professor Sáez (1993) ha definit i defensat l'educador i educadora social com “un professional que intervé i és protagonista de l'acció social que mena a modificar determinades situacions personals i socials a través d'estratègies educatives” (p. 183), i aquestes accions educatives no es produeixen en el buit, sinó amb persones que es troben en diferents situacions personals, familiars, econòmiques, educatives i de relacions interpersonals en la seva comunitat. Per a Mata (1998), és “un professional de l'educació que intervé en dues dimensions: situacions personals i situacions socials [...], és un agent de canvi social i un dinamitzador de grups socials a través de l'acció educativa” (p. 48).

Un dels factors més importants en el seu procés de professionalització és l'escenari laboral, on els seus professionals, sota determinades circumstàncies i condicions, materialitzen les competències adquirides durant el procés de formació, vivències i experiències, a través de pràctiques i procediments adaptats a les característiques de les persones destinatàries, entre les quals ens podem trobar amb persones objecte de tràfic o que ja en són víctimes. Al seu torn, l'època concreta en què tenen lloc si bé no les determina, si condiciona les seves actuacions perquè estan impregnades pels valors i percepcions presents en el context en el qual es materialitzen. L'acció professional es desenvolupa en situacions complexes, com succeeix amb el tràfic d'éssers

humans, la qual cosa reclama un sistema de sabers, d'aquí la necessitat de formació específica en gènere i violència de gènere, per actuar en la detecció de possibles víctimes, així com en el seu desenvolupament personal, incorporació social i laboral.

Petrus (1994) afirmava que “els àmbits d'actuació de l'educador social queden definits no només per les funcions que històricament han estat de la seva competència, sinó també per aquelles que en resposta a les actuals demandes socials li han estat, de mica en mica, atribuïdes” (p. 57-58). La professionalització de l'educació social es fixa i es fonamenta clarament en termes com ara el canvi i el procés, d'acord amb les noves realitats emergents, com el tràfic d'éssers humans.

D'acord amb la finalitat i les funcions de l'educació social, es fa palès que els problemes de les víctimes de tràfic d'éssers humans han de ser objecte d'estudi i atenció tant des de la formació universitària, com pels que exerceixen aquesta professió, i precisen una formació actualitzada i permanent per poder donar respostes qualificades davant d'aquesta tragèdia i violació dels drets humans.

Els problemes de les víctimes de tràfic d'éssers humans han de ser objecte d'estudi i atenció tant des de la formació universitària, com pels que exerceixen aquesta professió

Aspectes jurídics del tràfic d'éssers humans

En aquest epígraf es realitza un recorregut sobre diferents documents d'organismes internacionals i nacionals relatius al tràfic d'éssers humans o nova esclavitud del segle XXI, com també s'anomena. Se citen algunes dades que ens ajuden a fonamentar i a exposar les dimensions que aquesta gran tragèdia té en l'actualitat, així com a qüestionar les funcions de l'educació social davant la mateixa.

Partim de la Declaració Universal dels Drets Humans (1948), que proclama a l'article 1: “Tots els éssers humans neixen lliures i iguals en dignitat i drets i, dotats com estan de raó i consciència, han de comportar-se fraternalment els uns amb els altres”. I fa referència explícita a l'esclavitud i al tràfic de persones en l'article 4: “Ningú no estarà sotmès a esclavitud o a servitud, l'esclavitud i el tràfic d'esclaus són prohibits en totes les seves formes”.

Anys posteriors, la *Convención sobre la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer* (CEDAW) de 1979 i el seu protocol facultatiu de l'any 1999, en el seu article 6, expressava que “els estats part prendran totes les mesures apropiades, fins i tot de caràcter legislatiu, per suprimir totes les formes de tràfic de dones i explotació de la prostitució de la dona”. Amb el pas dels anys aquest problema s'ha anat expandint arreu del món, afectant cada vegada a un major nombre de dones i nenes, però també homes i nens, per a la seva explotació amb diferents finalitats (sexual, laboral, mendicitat, extracció d'òrgans, venda de nadons, activitats delic-

tives, etc.). Els organismes internacionals en els seus informes (UNODC, 2016; OIT, 2017; UE, 2000, 2011, 2016, 2017; Llei Orgànica 5/2010 i Llei Orgànica 1/2015) coincideixen a assenyalar que el tràfic d'éssers humans és un delictes greu, realitzat, sovint, dins del marc de la delinqüència organitzada. Constitueix una greu violació dels drets humans, recollit també a l'article 5 de la Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea i tipificat a l'article 83 del Tractat de Funcionament de la Unió Europea i, per consegüent, en la legislació espanyola. Aquests delictes es coneixen com a "eurodelictes" i tenen una dimensió transfronterera.

La Directiva 2011/36/UE del Parlament Europeu i del Consell, relativa a la prevenció i lluita contra el tràfic d'éssers humans i a la protecció de les víctimes, en el seu article 2, estableix:

1. "Els estats membres adoptaran les mesures necessàries per garantir que siguin punibles les conductes següents quan es cometin intencionadament: La captació, el transport, el trasllat, l'acollida o la recepció de persones, inclòs l'intercanvi o la transferència de control sobre aquestes persones, mitjançant l'amenaça o l'ús de la força o altres formes de coacció, el rapte, el frau, l'engany, l'abús de poder o d'una situació de vulnerabilitat, o mitjançant el lliurament o recepció de pagaments o beneficis per aconseguir el consentiment d'una persona que tingui el control sobre una altra persona, per tal d'explotar-la.
2. Existeix una situació de vulnerabilitat quan la persona en qüestió no té una altra alternativa real o acceptable excepte sotmetre's a l'abús (L101/6).

En la Resolució del Parlament Europeu, de 5 de juliol de 2016, sobre la lluita contra el tràfic d'éssers humans en les relacions exteriors de la Unió s'assenyalen factors complexos i interrelacionats, com la discriminació sistemàtica i estructural, les violacions dels drets humans, la pobresa, la desigualtat, la corrupció, els conflictes violents, la confiscació de terres, la falta d'educació, la desocupació i els deficients sistemes de migració laboral accentuen la vulnerabilitat de les persones davant l'explotació i els abusos, ja que redueixen les seves opcions i els seus recursos.

En l'Estratègia de la Unió per a l'eradicació del tràfic d'éssers humans 2012-2016 s'assenyala que la violència contra les dones és una de les causes profundes del tràfic d'éssers humans.

La Comissió Europea, a l'*Informe de seguimiento de la estrategia de la UE para la erradicación de la trata de seres humanos y determinación de nuevas acciones concretas*, expressa que:

"El tràfic d'éssers humans consisteix en la compravenda i explotació de nens i adults. Es tracta d'un fenomen que produeix efectes nocius en les

persones, la societat i l'economia. Els traficants exploten la vulnerabilitat de la gent, que es pot veure exacerbada per factors com la pobresa, la discriminació, la desigualtat de gènere, la violència contra les dones, la manca d'accés a l'educació, els conflictes ètnics i els desastres naturals" (p. 2).

Comprovem que entre les causes es troba explícitament la necessitat d'educació, la qual contribuiria també a reduir pràcticament tots els factors indicats, si bé, no és l'única resposta a aquest drama humà.

La Constitució Espanyola, a l'article 1, proclama que la llibertat i la justícia constitueixen dos dels valors superiors del nostre ordenament jurídic, i l'article 10 estableix que la dignitat de la persona, els seus drets inviolables, el lliure desenvolupament de la seva personalitat, el respecte a la llei i als drets dels altres constitueixen el fonament de l'ordre polític i de la pau social. El tràfic d'éssers humans suposa una violació d'aquests valors superiors recollits en el nostre ordenament jurídic.

A Espanya, la reforma del Codi Penal per la Llei Orgànica 5/2010, de 22 de juny, va introduir el delictes de tràfic d'éssers humans en l'article 177 bis. Així, al nostre país, la tipificació d'aquest delictes s'anticipa gairebé un any a la Directiva 2011/36/UE, de 5 abril de 2011, relativa a la prevenció i lluita contra el tràfic d'éssers humans i a la protecció de les víctimes, i que substitueix la Decisió marc 2002/629/JAI del Consell.

La Llei Orgànica 1/2015 modifica els apartats 1 i 4 de l'article 177 bis de la Llei Orgànica 10/1995, del Codi Penal, que queden redactats com segueix:

1. S'ha de castigar amb la pena de cinc a vuit anys de presó com a reu de tràfic d'éssers humans el qui, sigui en territori espanyol, sigui des d'Espanya, en trànsit o amb destinació a ella, emprant violència, intimidació o engany, o abusant d'una situació de superioritat o de necessitat o de vulnerabilitat de la víctima nacional o estrangera, o mitjançant el lliurament o recepció de pagaments o beneficis per aconseguir el consentiment de la persona que tingui el control sobre la víctima, la captés, transportés, traslladés, acollís o rebés, inclòs l'intercanvi o transferència de control sobre aquelles persones, amb qualsevol de les finalitats següents:
 - a) La imposició de treball o de serveis forçats, l'esclavitud o pràctiques similars a l'esclavitud, a la servitud o a la mendicitat.
 - b) L'explotació sexual, incloent-hi la pornografia.
 - c) L'explotació per a realitzar activitats delictives.
 - d) L'extracció dels seus òrgans corporals.
 - e) La celebració de matrimonis forçats.

Entre les causes es troba explícitament la necessitat d'educació

Aquesta Llei assenyalava que hi ha una situació de necessitat o vulnerabilitat quan la persona, objecte de tràfic, no té altra alternativa, real o acceptable, que sotmetre's a l'abús. S'hi explicita situació d'especial vulnerabilitat: les persones malaltes, embarassades, amb discapacitat o menors d'edat.

Dades que ens aproximen a visibilitzar el fenomen del tràfic d'éssers humans al món

Hi ha dificultats per a una quantificació totalment realista i objectiva de les persones que són objecte de tràfic amb diferents fins

Comencem per recollir algunes dades aportades per organismes internacionals, per després aterrar en els d'Espanya; si bé, cal aclarir que hi ha dificultats per a una quantificació totalment realista i objectiva de les persones que són objecte de tràfic amb diferents fins. També ens aturarem en les propostes que realitzen, hi podrem comprovar que inclouen l'educació i destaquen la seva importància per a contribuir al compliment dels drets humans i al Desenvolupament dels Objectius de Desenvolupament Sostenible 2030.

D'acord amb l'informe *Global Report on Trafficking in Persons 2016*, de l'Oficina de les Nacions Unides contra la Droga i el Delicte (UNODC), aproximadament un terç del total de les víctimes de tràfic de persones, a nivell mundial, són nenes i nens i, en regions com l'Àfrica subsahariana, Amèrica central i el Carib aquest grup constitueix el 62% i el 64% de les víctimes. Es tracta d'una qüestió que ens ha de fer pensar en les aportacions i respostes que dona l'educació, tant en els països d'origen com en els de destinació, per invertir aquesta situació; la qual cosa ens porta també a revisar les conclusions de l'*Informe de seguimiento de la educación en el mundo 2016* i a repensar tant la formació universitària i la responsabilitat de la universitat com la formació permanent dels qui es dediquen professionalment, des de diferents perspectives, a l'educació per contribuir a l'eradicació d'aquest problema, que s'estén arreu del món. A més, l'informe assenyalava que les dones i les nenes constitueixen el 71% de les víctimes.

Un altre aspecte a tenir en compte és la referència a les connexions trobades entre el tràfic de persones, les migracions i els conflictes, a causa de les situacions de vulnerabilitat en què es troben, així com de les seves característiques socioeconòmiques. En aquest sentit, l'*Informe sobre los progresos realizados en la lucha contra la trata de seres humanos* de la Comissió Europea (2016) assenyalava que els grups de delinqüència organitzada opten pel tràfic de nens o nenes, perquè són més fàcils de captar i els poden reemplaçar amb més facilitat. Concretament diu:

“Tot i que el tràfic d'infants és una pràctica corrent en situacions alienes a la migració [...], una proporció considerable d'aquests infants són menors no acompanyats que es dirigeixen cap a la UE [...] o que deixen d'estar acompanyats després d'entrar a la UE.” (p. 8)

En aquesta crisi migratòria s'ha comprovat un increment de dones i nenes nigerianes amb fins d'exploració sexual. "Els traficants abusen cada vegada més dels sistemes d'asil, que no sempre estan vinculats als Mecanismes Nacionals de Derivació" (p. 10).

D'altra banda, l'Organització Internacional del Treball (OIT) i la Fundació Walk Free, en associació amb l'Organització Internacional per a les Migracions (OIM) (2017), en el seu informe *Estimaciones mundiales sobre la esclavitud moderna: trabajo forzoso y matrimonio forzoso*, indica que 40,3 milions de persones van ser víctimes d'aquesta esclavitud moderna el 2016. La distribució d'aquestes dades és:

- a) 24,9 milions de persones en treball forçós, obligades a treballar, sota amenaces o coacció. De totes elles, 16 milions són explotades en el sector privat, per exemple, en el treball domèstic, la indústria de la construcció o l'agricultura; 4,8 milions de persones són víctimes de l'explotació sexual forçosa. De les quals, 3,8 milions de persones adultes van ser explotades contra la seva voluntat, i 1 milió de nenes i nens van ser víctimes d'explotació sexual. La majoria de les víctimes (99%) van ser dones i nenes. Les zones de major percentatge de víctimes són les següents: més de 7 de cada 10 a Àsia i el Pacífic, a Europa i Àsia central (14%), Àfrica (8%), les Amèriques (4%) i els Estats Àrabs (1%); i 4 milions de persones realitzen treball forçós imposat per l'Estat.

El treball forçós afecta majoritàriament dones i nenes, que suposen el 99% de les víctimes a la indústria sexual i el 58% en altres sectors. L'anomenada esclavitud moderna incideix desproporcionadament sobre les dones i nenes, i afecta 28,7 milions, és a dir, que representen el 71% del total de les víctimes.

**El treball forçós
afecta
majoritàriament
dones i nenes**

- b) 15,4 milions en matrimoni forçós, la gran majoria són dones i nenes (88%).

"Aquests resultats s'han d'interpretar amb precaució a causa de la falta de dades disponibles en algunes regions, en particular pel que fa als estats àrabs i les Amèriques." (p. 8)

D'acord amb Calvo Vinagre i García Domínguez (2016), cal tenir en compte que les víctimes relacionats amb el tràfic no són només immigrants, sinó que en la majoria de les operacions i inspeccions realitzades són ciutadanes de la UE i víctimes espanyoles, tant dones com homes, que són explotades i explotats sexualment i laboralment.

Davant d'aquestes dades, es fa palès la importància de la cooperació internacional per fer front a aquest problema, per la seva dimensió global i transfronterera. En aquest sentit, el 21 de setembre es va realitzar el llança-

ment de l'Aliança 8.7, per eradicar el tràfic d'éssers humans en totes les seves formes; per aconseguir-ho, es proposa avançar en la consecució dels Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS) 2030 relatius a la pobresa, l'educació, la igualtat de gènere, el treball decent, les desigualtats, la pau i la justícia. Si bé se centra, en primer lloc, en la consecució de la Meta 8.7, que impulsa mesures efectives per eliminar el treball forçós, l'esclavitud moderna i el tràfic de persones, a més del treball infantil en totes les seves formes.

Les dades mostren que l'absència d'un treball digne segueix afectant les dones i la infància, ja que la taxa mundial d'atur se situava en el 5,7%, el 2016, essent les dones, en tots els grups d'edat, les qui tenien més probabilitats d'estar desocupades que els homes. I el mateix passa amb les dones joves, la desocupació és molt superior a la dels homes joves, en gairebé el 70% dels països que aporten dades (ONU, 2017).

Hi ha altres objectius als quals hem de fer al·lusió. És el cas de l'Objectiu 5. Aconseguir la igualtat entre els gèneres i donar poder a totes les dones i les nenes i, per tant, eliminar totes les formes de violència contra elles en l'àmbit públic i privat, incloses el tràfic i l'explotació sexual i altres tipus d'explotació (ODS 5.2); eliminar el matrimoni infantil, precoç i forçat, i la mutilació genital femenina (ODS 5.3).

Cal assenyalar també altres objectius com: acabar amb el maltractament, l'explotació i el tràfic infantil (Meta 16.2) i facilitar la migració i la mobilitat ordenades, segures i responsables de les persones, per mitjà de l'aplicació de polítiques migratòries planificades i ben gestionades (Meta 10.7). Això implica posar fi a la pobresa, en totes les seves formes al món (ODS 1), perquè no oblidem que les situacions de vulnerabilitat i pobresa són factors clau en les qüestions de tràfic de persones, afectant prioritàriament les dones i nenes. L'ONU (2017) assenyalava que:

“Els sistemes de protecció social són fonamentals per prevenir i reduir la pobresa i la desigualtat en totes les etapes de la vida de les persones, en atorgar prestacions per a nens, mares de nadons, persones amb discapacitat, gent gran i persones en situació de pobresa i sense ocupació. Les dades preliminars mostren que, el 2016, només el 45% de la població mundial estava protegida efectivament per un sistema de protecció social i que la cobertura variava molt entre diferents països i regions.” (p. 2)

Garantir una
educació
inclusiva,
equitativa i de
qualitat i
promoure
oportunitats
d'aprenentatge
durant tota la vida
per a tots

Respecte a l'Objectiu 16, l'informe expressa que “els països han aconseguit progressos fermes pel que fa a la detecció de víctimes del tràfic de persones. Arreu del món, es van detectar més dones i nenes que homes i nens víctimes del tràfic el 2014 [...], el percentatge de víctimes de tràfic amb finalitat de treball forçós ha augmentat” (ONU, 2017, p. 19).

A més, pretén aconseguir l'Objectiu 4: garantir una educació inclusiva, equitativa i de qualitat i promoure oportunitats d'aprenentatge durant tota la vida

per a tots, perquè d'acord amb l'informe de l'ONU (2017) *Progresos en l'assoliment dels Objectius de Desenvolupament Sostenible*:

“Uns 263 milions de nens i joves no estaven escolaritzats, dels quals 61 milions de nens estaven en edat d'anar a l'ensenyament primari. Les regions de l'Àfrica Subsahariana i Àsia Meridional registren més del 70% de la població no escolaritzada a primària i secundària, molts no adquireixen els coneixements bàsics de lectura i matemàtiques.” (p. 8)

Altres qüestions pendents són les relacionades amb les diferències entre els països rics i pobres en l'assoliment d'aquestes competències, així com les originades entre les de la infància que viu en zones urbanes, que van aconseguir millors resultats en lectura, que la que viu en zones rurals. Cal afegir-hi la manca de professorat capacitada i les males condicions de les escoles a moltes zones del món.

A la Unió Europea l'*Informe sobre los progresos realizados en la lucha contra la trata de seres humanos* (2016) recull les dades de 2013-14, fa referència a víctimes registrades i confirma la tendència d'increment de persones objecte de tràfic. Però atesa la complexitat del fenomen, consideren que el nombre real d'aquestes víctimes, 15.846, a la Unió Europea, és més elevat. La finalitat més estesa és l'explotació sexual (el 67%), seguida de l'explotació laboral (21%) i el 12% restant figuraven amb altres fins d'explotació (mendicitat forçosa, activitat delictiva, matrimoni forçós o de conveniència, extracció d'òrgans, lactants i nens o nenes de poca edat per a la seva adopció, dones embarassades per vendre els seus nadons, producció de cànnabis, contraban o venda d'estupefaents i per cometre frau en les prestacions socials). Del total de víctimes, el 76% van ser dones.

“Les víctimes infantils corren un elevat risc no només de tornar a convertir-se en víctimes del tràfic, sinó també de ser objecte de victimització secundària, en ser tractades com a autores del delictes en lloc de com a víctimes del tràfic d'éssers humans.” (p. 10)

A Espanya, la *Memoria del Fiscal General del Estado* (Maza Martín, 2017) “destaca el progressiu increment dels delictes relacionats amb els tràfics il·lícits de persones comesos per grups organitzats, en les seves diferents modalitats: el tràfic d'éssers humans (article 177 bis)” (p. XXI).

Exposa el nombre de víctimes d'acord amb les diferents finalitats:

“a) Explotació sexual: 366 dones i un home (transsexual), de les quals són menors d'edat 28, i una víctima major d'edat amb discapacitat intel·lectual. Aquestes persones procedeixen de 16 països (212 nigerianes, 43 romaneses, 38 xineses, 15 brasileres, 15 bolivianes).

- b) Explotació laboral: s'han localitzat 15 dones (dues d'elles, menors d'edat) i 71 homes; provenen de 6 països diferents, destacant 72 persones de Bulgària (61 homes i 11 dones).
- c) Tràfic de persones amb l'objectiu de realitzar activitats delictives, s'han identificat 5 víctimes (quatre homes i una dona), totes majors d'edat.” (p. 529)

Recomanacions i propostes d'acció per a un debat sobre el tràfic d'éssers humans

Social fa referència al fet que totes elles produeixen sociabilitat, “creen i generen vincles socials, promouen la comunicació interhumana”

Recordem que aquestes qüestions sobre vulnerabilitat, desavantatge social i econòmica són objecte d'estudi de l'educació social des dels seus inicis. Com afirmava García Roca (2000), l'adjectiu *social* és només una nota constituïda d'activitat humana, no al·ludeix únicament al caràcter dels problemes als quals respon; *social* fa referència al fet que totes elles produeixen sociabilitat, “creen i generen vincles socials, promouen la comunicació interhumana, activen la cooperació entre ciutadans en situacions asimètriques, generen relacions i interaccions i mantenen viu el teixit social” (p. 313).

L'educació social, com a professió, es va construint des de diferents realitats (internes i externes) que l'afecten i la condicionen, entre les últimes, cal assenyalar la globalització, la mundialització i la societat de la informació. Beck (1998) defineix la globalització com un procés que crea vincles i espais socials transnacionals, alhora que mostra i revaloritza diferents cultures. Qüestions que ens ajuden a comprendre algunes de les causes per les quals les víctimes del tràfic de persones són captades i es mantenen en aquesta situació, com la por a la veracitat d'algunes pràctiques de la seva cultura, com el vudú. La mundialització, d'acord amb López-Feal (1998, p. 16), és “el procés d'obertura de les fronteres nacionals i locals a una economia global, a un comerç global, a unes xarxes de comunicació i d'informació globals i a una gran varietat de problemes globals”. Obertura aprofitada per les xarxes de tràfic de persones per cometre delictes, convertint-los, com hem vist, en un problema transnacional en què aprofiten l'ús de les noves tecnologies de la comunicació (societat de la informació), sobretot Internet, per a la captació, tal com assenyala l'*Informe sobre los progresos realizados en la lucha contra la trata de seres humanos* (Comissió Europea, 2016):

“Internet i les noves tecnologies permeten als grups de delinqüència organitzada accedir a un gran nombre de víctimes potencials, ocultar les seves activitats i dur a terme una àmplia gamma d'actes delictius en menys temps i a una escala molt més gran que mai. Els estats membres informen que moltes víctimes del tràfic, especialment amb fins d'explotació sexual i laboral, són captades a través d'Internet.” (p. 10)

Així doncs, és urgent prendre mesures per prevenir i fer front a la utilització de les noves tecnologies com a via per a la captació d'aquestes persones. L'acció professional que s'ha d'exercir tant en origen, i mitjançant la cooperació internacional, com en destí, en tot el procés, se centra a donar suport professional des de la seva identificació com a possible víctima, protegint-la i acompanyant-la tant en la seva dimensió personal com en la seva inserció social i laboral. I, per tant, en diferents espais laborals, perquè entre els possibles àmbits d'actuació de l'educador i educadora social està "tot allò relacionat amb: intervenció socioeducativa en la protecció a la infància, intervenció familiar, acolliment familiar, adopció, contextos institucionals, medi obert, drogoaddicció i el treball relacionat amb la inserció social de persones i col·lectius exclosos" (Amorós i Ayerbe, 2000, p. 54-55).

Els informes dels diferents organismes analitzats (Organització Internacional del Treball i la Fundació Walk Free, en associació amb l'Organització Internacional per a les Migracions, 2017; Comissió Europea, 2016 i 2017; *Declaración del Observatorio Latinoamericano sobre Trata y Tráfico de Personas en el marco del V Congreso Latinoamericano*) coincideixen a assenyalar que el tràfic d'éssers humans és un problema mundial que afecta nombrosos estats, tant per ésser l'origen, la destinació o totes dues realitats. Per aquesta raó, cal donar respostes des d'un enfocament integral, tenint en compte que és un problema de gènere que aglutina diferents perspectives: econòmiques, laborals, socials, culturals, educatives, jurídiques, policials... No hi ha una solució universal, tot i que indiquen algunes prioritats en matèria de polítiques de cara al 2030:

És urgent prendre mesures per prevenir i fer front a la utilització de les noves tecnologies com a via per a la captació d'aquestes persones

- Subratllen la necessitat de pisos de protecció social per compensar les vulnerabilitats que poden empènyer les persones a ser objectiu del tràfic. En aquests pisos, juntament amb les mesures de suport legislatiu i econòmic, es pot proporcionar formació en diferents aspectes, tant per deconstruir ritus culturals ancestrals, com formació orientada al seu empoderament personal, a la inserció social i laboral. Cal enfortir i ampliar les iniciatives nacionals de recerca des de diferents àrees de coneixement, així com la recopilació de dades, com a eina per orientar les respostes en matèria de polítiques públiques.
- Destaquen la cooperació internacional per fer front a aquest problema, per la seva dimensió global i transfronterera, enfortint el diàleg i l'articulació regional com a eina de treball cooperatiu per eliminar el tràfic de persones; la creació de xarxes regionals i nacionals de persones joves perquè actuïn com a agents de canvi i contribueixin a eliminar aquesta pràctica a Llatinoamèrica i el Carib; coordinació sobre el terreny i en altres instal·lacions d'acollida de primera línia per identificar i derivar ràpidament aquestes víctimes, la qual cosa requereix una formació específica. A més, es considera essencial la formació i la conscienciació, així com "adoptar mesures per prevenir i abordar l'ús de les noves tecnologies com a eina per captar les víctimes del tràfic d'éssers humans" (Comissió Europea, 2016, p. 10).

- S'indica la importància de promoure més recerques per comprendre millor el risc específic i els factors de protecció que fan que els infants siguin més vulnerables. En aquest sentit, es recomana comptar amb la seva participació en el disseny, implementació i avaluació dels serveis, polítiques i intervencions, tenint-les en compte en el disseny de programes que enforteixin també la seva capacitat de resiliència.

És prioritari el treball amb famílies perquè siguin conscients de les seves responsabilitats amb els seus fills i filles

Atesa la participació d'algun membre de la família, la meitat dels casos identificats de tràfic d'infants comença amb la seva implicació (OIM, 2017; Comissió Europea, 2016). És per això que és prioritari el treball amb famílies, la seva sensibilització, informació i formació perquè siguin conscients de les seves responsabilitats amb els seus fills i filles, i no els obliguin a migrar de manera irregular. Cal informar i formar la infància i les seves famílies perquè puguin identificar i defensar-se davant de situacions de risc de tràfic o d'explotació, identificant les relacions que suposin atemptar contra els drets humans; orientar-los sobre on i com podrien rebre suport, i conèixer les possibilitats per aconseguir les seves aspiracions d'una vida millor. És urgent garantir que la infància tingui accés als corresponents sistemes de protecció, amb independència de la seva condició migratòria.

La Unió Europea (2016) destaca les accions dutes a terme en tres àmbits temàtics: 1) El dret penal, les investigacions i els procediments penals. 2) Identificació, protecció i assistència. 3) Prevenció. En aquest apartat destaca:

“La manca de formació especialitzada i un enfocament específic en funció del gènere i centrat en l'infant [...], necessitat d'activitats de formació a mida que abordin, en particular, les característiques específiques de les diferents formes del tràfic d'éssers humans.” (p. 14)

La Evaluación realizada de las medidas adoptadas para abordar la dimensión de género de la trata de seres humanos (Unió Europea 2016) sosté que és un fenomen específic de gènere, atès que la vulnerabilitat de les dones i els homes, les nenes i els nens, és diferent i, sovint, són objecte de tràfic amb diferents fins, com s'ha exposat anteriorment, per la qual cosa reclama mesures de prevenció, assistència i suport adaptades a les especificitats de gènere. I classifica la violència contra les dones i les desigualtats de gènere com una de les causes principals del tràfic de persones, per la qual cosa és urgent un seguiment sistemàtic, d'acord amb l'aplicació de la legislació de la Unió Europea contra el tràfic d'éssers humans.

Una altra qüestió important és la referència explícita a la situació de les víctimes transgènere perquè, sovint, són víctimes de la discriminació, l'estigmatització i d'amenaques de violència a causa de la seva identitat de gènere, per la qual cosa constitueixen també un col·lectiu vulnerable a tenir en compte.

L'esmentada avaluació remarca que els esforços realitzats per millorar la igualtat de gènere contribueixen a la prevenció del tràfic d'éssers humans i assenyalen la pertinència d'incorporar estratègies amb programes d'educació i capacitació per a les dones i les menors, a fi d'aconseguir la seva capacitat personal i professional, reduint la seva vulnerabilitat.

Demana als estats membres que iniciïn accions preventives més proactives, com campanyes d'informació i sensibilització; formació dissenyada específicament per als homes, relatives a la igualtat entre homes i dones; tallers especialitzats destinats a col·lectius vulnerables; activitats educatives en els centres educatius que contemplin la promoció de la igualtat, la lluita contra els estereotips sexistes i la violència de gènere, ja que la igualtat de tracte ha de constituir un objectiu del conjunt de la societat; assenyalen l'eficàcia dels plans de sensibilització per educar la ciutadania perquè comprin productes d'empreses que garanteixin una cadena de subministrament sense esclavitud, si bé, assenyalen que això, per si sol, no és suficient per reduir la demanda de tràfic d'éssers humans.

De manera específica, la *Declaración del Observatorio Latinoamericano sobre Trata y Tráfico de Personas en el marco del V Congreso Latinoamericano* manifesta que és obligació de l'Estat assignar pressupostos i executar-los, posar en marxa mecanismes d'informació, sensibilització i prevenció efectius, aplicar els protocols d'actuació i els models d'atenció, per la justícia i les institucions de protecció i assistència a víctimes, i acabar amb la corrupció i la impunitat. A més, cal combatre la indiferència, generant consciència en totes les instàncies involucrades: organitzacions i institucions estatals, no governamentals i la societat civil en general, al voltant de la greu violació als drets humans que aquestes modalitats de violència representen.

De la mateixa manera, resulta urgent atendre la violació sistemàtica dels drets econòmics, socials i culturals, la discriminació per gènere, edat, origen econòmic i ètnia, perquè es troben a la base d'aquesta forma de violència extrema.

A la Unió Europea la Directiva 2011/36/UE, relativa a la prevenció i lluita contra el tràfic d'éssers humans i a la protecció de les víctimes, estableix la col·laboració dels estats membres:

“Amb les organitzacions de la societat civil, entre elles les organitzacions no governamentals reconegudes i actives en aquest àmbit que treballen amb persones víctimes del tràfic d'éssers humans, en particular en el marc de les iniciatives polítiques, les campanyes d'informació i conscienciació, els programes d'educació i investigació i en la formació, així com en l'observació i avaluació de la incidència de les mesures de lluita contra el tràfic de persones.” (p. L101/1)

Resulta urgent atendre la violació sistemàtica dels drets econòmics, socials i culturals, la discriminació per gènere, edat, origen econòmic i ètnia

Destaca que “l'accés al sistema educatiu contribuiria al fet que els menors es reintegressin a la societat” (p. L101/4. 22). A més, esmenta concretament la reducció de la demanda, així com mesures orientades a potenciar les recerques que ajudin a identificar els factors de risc que duguin les persones a ser víctima del tràfic d'éssers humans; també esmenta la informació, la recollida de dades, la conscienciació i l'educació.

A Espanya, les actuacions recollides al *Protocolo Marco de protección de las víctimas de trata de seres humanos* es fonamenten en un enfocament de promoció i protecció dels drets humans, amb un enfocament integrat amb perspectiva de gènere i adaptat a les seves característiques (sexe, edat, l'estat de gestació, de salut i la discapacitat).

Es prioritza la seva assistència i protecció, evitant la victimització secundària i promovent la seva col·laboració en els processos penals contra els tractants. Indica que les institucions i administracions amb responsabilitats en la matèria han de vetllar perquè les víctimes coneguin els seus drets i se'ls proporcioni una informació adequada i especialitzada; i una assistència multidisciplinària, proporcionada per personal amb formació adequada i amb la participació d'organitzacions de la societat civil.

A més, han de garantir la recuperació i rehabilitació física, psicològica i social. Tot plegat, qüestions en què l'educació social també pot realitzar les seves aportacions ja que, en totes les recomanacions, com hem pogut veure, es fa referència a la importància de l'educació, tant abans de ser objecte del tràfic d'éssers humans, com per a la seva sortida i incorporació social, com a persones amb plens drets. És a dir, tal com afirmava Froufe (1997), dins de l'heterogeneïtat dels camps en l'educació social, podríem dir que:

- a) Els àmbits de l'educació social sorgeixen per donar resposta a noves necessitats educatives que no són satisfetes, i el tràfic d'éssers humans és un nou àmbit d'intervenció.
- b) Els àmbits d'intervenció actuen gairebé sempre dins de la modalitat d'educació no formal.
- c) La connexió de les actuacions, en els diversos àmbits, no es troba en la seva major o menor afinitat temàtica, sinó en la seva intencionalitat educativa.
- d) La pluralitat temàtica i la intencionalitat educativa d'aquests àmbits d'intervenció els confereix un caràcter multidisciplinari, com és el tràfic d'éssers humans, principalment de dones i nenes, pel fet de ser el major nombre de víctimes.
- e) Tots els processos d'intervenció responen a una realitat que es presenta complexa i, normalment, multicausal. Fem servir el terme *intervenció*

des de la seva vessant educativa. Parlem d'intervenció, encara que aquest terme té un contingut de tipus finalista i amb arrelams militars o mèdics. Preferim el terme *acció educativa*, que inclou tot el procés, que ens porta necessàriament a la intervenció com a resultat d'un profund estudi del problema plantejat o de la necessitat a resoldre. L'acció educativa implica sempre una activitat on l'objecte és també subjecte, atès que amb anterioritat ha existit un estudi previ i deliberat.

Encarnación Bas Peña
Professora titular
Universitat de Múrcia
ebas@um.es

Victoria Pérez de Guzmán Puya
Professora titular
Universitat Pablo de Olavide
mvperpuy@upo.es

Juan Francisco Trujillo Herrera
Professor – Tutor
UNED – Tenerife
trujillosocial@hotmail.com

Preferim el terme *acció educativa*, que inclou tot el procés, que ens porta necessàriament a la intervenció com a resultat d'un profund estudi del problema plantejat o de la necessitat a resoldre

Bibliografia

- Amorós Martí, P.; Ayerbe Echeberria, P.** (2000). *Intervención educativa en inadaptación social*. Madrid: Síntesis.
- Banco Mundial** (2018). *Informe sobre el desarrollo mundial 2018: Aprender para hacer realidad la promesa de la educación*. Recuperat de: <http://www.bancomundial.org/es/news/press-release/2017/09/26/world-bank-warns-of-learning-crisis-in-global-education>
- Beck, U.** (1998). *¿Qué es la globalización? Falacias del globalismo, respuestas a la globalización*. Barcelona: Paidós.
- Calvo Vinagre, V.; García Domínguez, P.** (2016). Trata de seres humanos. *Cuadernos de la Guardia Civil*, 52, (52-66).
- Castillo, S.; Cabrerizo, J.** (2011). *Evaluación de la intervención socioeducativa. Agentes, ámbitos y proyectos*. Madrid: UNED, Pearson.
- Froufe Quintas, S.** (1997). Los ámbitos de intervención en la educación social. *Revista de Pedagogía de la Universidad de Salamanca*, 9, 179-200
- García Roca, J.** (2000). Trabajo Social. En A. Cortina; J. Conill. *Ética de las profesiones* (p. 313-357). Navarra: Verbo Divino.
- Juliá, A.** (1998). El educador social: una figura profesional surgida de diversas prácticas e identidades profesionales. En FEAPES-APES: *I Congreso Estatal del Educador Social: Presente y futuro de la Educación Social*, (p. 31-47). Barcelona: FEAPES.
- Llei Orgànica** 1/2015, de 30 de març, per la qual es modifica la Llei Orgànica

ca 10/1995, de 23 de novembre, del Codi Penal. Boletín Oficial del Estado, núm. 77, dimarts 31 de març de 2015 Sec. I, p. 27061 <https://www.boe.es/boe/dias/2015/03/31/pdfs/BOE-A-2015-3439.pdf>

López-Feal, R. (1998). *Mundialización y perfiles profesionales* (vol. 27). Barcelona: Paidós. HORSORI.

March Cerda, M. X. (1988). La intervención pedagógico-social en el ámbito de la inadaptación social: hacia una pedagogía social de la inadaptación social. *Revista de Pedagogía Social*, 3, 81-100.

Martínez, A. (1995). Perfil del Educador Social. *Claves de Educación Social*, 0, 28- 33.

Mata Salvador, F. (1998). *Intervención educativa en situaciones de inadaptación social*. Granada, España: Instituto de criminología.

Maza Martín, J. (2017). *Memoria del Fiscal General del Estado*. Recuperat de: https://cdn27.hiberus.com/uploads/documentos/2017/09/05/_memoriafiscalia17_460f143f.pdf

Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad. (2011). *Protocolo Marco de protección de las víctimas de trata de seres humanos*. Recuperat de: www.msssi.gob.es/en/ssi/violenciaGenero/tratadeMujeres/Protocolo-Marco/homel.htm

Nacions Unides (1979). *Convención sobre la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer* (CEDAW). Recuperat de www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/sconvention.htm

Nacions Unides (2007). *Protocolo para prevenir, reprimir y sancionar la trata de personas, especialmente mujeres y niños, que complementa la Convención de las Naciones Unidas contra la Delincuencia Organizada Transnacional*. Recuperat de: http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ProtocolTraffickingInPersons_sp.pdf

Nacions Unides (2007). *Manual para la lucha contra la trata de personas. Programa mundial contra la trata de personas*. Recuperat de: https://www.unodc.org/pdf/Trafficking_toolkit_Spanish.pdf

Oficina de les Nacions Unides contra la Droga i el Delicte (UNODC) (2016). *Estimaciones mundiales sobre la esclavitud moderna*. Recuperat de: https://www.unodc.org/documents/colombia/2016/Diciembre/2016_Global_Report_on_Trafficking_in_Persons.pdf

ONU (2017). *Progresos en el logro de los Objetivos de Desarrollo Sostenible*. Recuperat de: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/es/objetivos-de-desarrollo-sostenible/>

Observatorio Latinoamericano sobre Trata y Tráfico de Personas (2017). *Declaración del Observatorio Latinoamericano sobre Trata y Tráfico de Personas en el marco del V Congreso Latinoamericano*. Recuperat de: <http://cdn01.pucp.education/idehpucp/wp-content/uploads/2017/10/19180242/declaracion-de-solicitud-de-audiencia.pdf>

Petrus, A. (1994). Los estudios universitarios de Educación Social: estrategias de actuación. En Muñoz Sedano (Edit.): *El educador Social: profesión y formación Universitaria* (p. 45-60). Madrid: Popular.

Petrus, A. (1995). Educación social y políticas socioeducativas. *Bordón*, vol. 47 (2), 45-63.

Reial Decret 1420/1991, de 30 d'agost, pel qual s'estableix el títol universitari oficial de Diplomata d'Educació Social i les directrius generals pròpies dels plans d'estudis que condueixen a obtenir-lo. Publicat al: BOE, núm. 243, de 10 d'octubre de 1991, p. 32891 a 32892.

Resolució del Parlament Europeu, de 12 de maig de 2016, sobre l'aplicació de la Directiva 2011/36/UE, de 5 d'abril de 2011, relativa a la prevenció i lluita contra el tràfic d'éssers humans i a la protecció de les víctimes des de la perspectiva de gènere (2015/2118(INI)). Recuperat de: <http://www.europarl.europa.eu/oeil-mobile/summary/1436994?t=d&l=en>

Resolució del Parlament Europeu, de 5 de juliol de 2016, sobre la lluita contra el tràfic d'éssers humans en les relacions exteriors de la Unió (2015/2340(INI)). Recuperat de: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0300+0+DOC+XML+V0//ES>

Sáez, J. (1993) (Coord.). *El educador social*. Murcia: Servicio de publicaciones de la Universidad de Murcia.

UNESCO (2017). *Informe de seguimiento de la educación en el mundo 2016. La educación al servicio de los pueblos y el planeta: creación de futuros sostenibles para todos*. Recuperat de: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002485/248526S.pdf>

Unió Europea (2000). Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea (2000/C 364/01). Recuperat de http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_es.pdf

Unió Europea (2011). Directiva 2011/36/UE del Parlament Europeu i del Consell de 5 d'abril de 2011, relativa a la prevenció i lluita contra el tràfic d'éssers humans i a la protecció de les víctimes i per la qual es substitueix la Decisió marc 2002/629/JAI del Consell. Diari Oficial de la Unió Europea. Recuperat de: <https://www.boe.es/doue/2011/101/L00001-00011.pdf>

Unió Europea (2016). *Informe sobre els progressos realitzats en la lluita contra el tràfic d'éssers humans, d'acord amb l'article 20 de la Directiva 2011/36/UE relativa a la prevenció i lluita contra el tràfic d'éssers humans i a la protecció de les víctimes*. Recuperat de:

ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/ES/1-2016-267-ES-F1-1.PDF

Unió Europea (2017). *Informe de seguiment de l'estratègia de la UE per a l'eradicació del tràfic d'éssers humans i determinació de noves accions concretes*. Comissió Europea Brussel·les, 4.12.2017 COM (2017) 728 final. Comunicació de la comissió al Parlament Europeu i al Consell. Recuperat de: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15438-2017-INIT/es/pdf>

